

NƏCİB FAZİL QISAKÜRƏYİN “YUNUS ƏMRƏ” PYESİNDƏ SUFİZM

Cumhuriyyət dövrü Türk ədəbiyyatının önəmli simalarından biri olan Nəcib Fazil Qısakürək ədəbiyyata şeirlə başlamaqla yanaşı hekayə, roman, teatr, memuar kimi bir çox növdə əsərlər yaratmışdır. Ədəbi dünyasının növlər baxımından zəngin olmasına baxmayaraq Nəcib Fazil daha çox şair kimi tanınmışdır və bununla əlaqədar olaraq onun haqqında aparılmış araşdırmalar daha çox poeziya yaradıcılığı ilə bağlı olmuşdur.

Yaradıcılığında sənətkarın şeirdən sonra ən çox əsər yaratdığı ədəbi növ dram əsərləridir. Belə ki, bu sahədə onun ikisi yarım qalmış, ümumilikdə on yeddi pyesi mövcuddur.

Pyeslərində həyatdan götürdüyü müxtəlif sahələrə toxunan Nəcib Fazilin bir qism əsərləri sufizmlə bağlı yazılmışdır.

Nəcib Fazilin sufi ideyalarını ən çox verdiyi, daha düzünü desək, başdan-başa bu ideyalarla qələmə aldığı əsərlərindən biri də 1969-cu ildə yazdığı “Yunus Əmrə” pyesidir. Yazıçı dövrünün böyük sufi şairi olan Yunus Əmrəni əsərinə baş qəhrəman seçərək dəyərli bir səhnə əsəri yaratmışdır.

Nəcib Fazilin təsəvvüflə əlaqəsi artıq bizə məlumdur. Sənətkar Arvasıyla tanış olduqdan sonra həyatına yeni bir istiqamət seçmək məqsədiylə təsəvvüfə həm düşüncə, həm də yaşam olaraq mənimsəmişdir. 1934-cü ildən sonra yazdığı əsərlərdə artıq Allah, varlıq, qəzavü-qədər

yaradıcılığının əsas mövzularına çevrilmişdir. Ona görə təsəvvüf “insanın iç dünyasının, mövcudluğunun qayəsidir”. Təsəvvüf insanın öz nəfsiylə mübarizədir.

Təsəvvüflə bağlı fikirlərini ən çox şeirlərində versə də, nəsr əsərlərində də təsəvvüfi ideyalara geniş yer verir. Həm hekayə, həm səhnə əsərləri olan pyeslərində, həm də romanlarında təsəvvüfi ideyalardan çıxış edən Nəcib Fazil bir-birindən maraqlı sənət əsərləri ortaya çıxarmışdır.

Səhnə əsərlərinə daha əvvəl başlayan və ilk pyesini 1935-ci ildə yazan sənətkar üçün dramaturgiya bu tarixdən sonra ayrılı bilməyəcəyi bir istiqamət olur. Bir-birinin ardınca Türkiyə ədəbiyyatının önəmli əsərlərindən olan “Bir adam yaratmaq”, “Ləqəb”, “Yunus Əmrə”, “İbrahim Ədhəm”, “Taxta ev”, “Toxum” və s. pyeslərini yazır. Başəri kəşflərin ən böyüyü olaraq təkeri görən ustad, sənət formaları içində də teatrı “ən böyük kəşf” qəbul edirdi. Həyatı, insanı əksətdirmə, yaxşını, doğrunu göstərmə, bir-birinə zidd, tipik, maraqlı münasibət və vəziyyətlərə diqqət çəkmək nöqtəyi-nəzərindən dramaturgiya ən münasib yol idi. Bu nöqtədə mesaj vermək, ustadın dili ilə desək, mövzu ortaya qoymaq birə-bir tamaşaçıyla həmsöhbət olmaq üçün bir fürsətdir və mesaj fikri sənətkar üçün vazkeçilməzdir. Teatrın əyləncə tərəfi qədər bir çox sənət və düşüncə adamı tərəfindən önəmsənməsi də bununla bağlıdır.(5, s.2)

Teatr səhnədə tamaşaçılarla bir hərəkət və ya dialoq vasitəsiylə əlaqə tələb edən bir sənətdir. Təsəvvüf isə söz elmi olmayıb, bir hal, vəziyyət elmidir. Yəni, sözdən çox yaşantıya aid bir məqamdır. Çoxluğa deyil, fərdlərə xitab edir, danışmaqdan daha çox susmağı öyrədir. Bu mənada təsəvvüfi teatra daşımaq o qədər də asan deyildir. Bunu keçməyin yolu ya alternativ yaşantı, yaxud xarakterlər yaratma və ya təsəvvüfi şəxsiyyətləri, yaşantıları səhnəyə daşımaqdır. Bunu ilk növbədə ən aşkar edəcək ünsür əsərdə dərvişlərə yer verməkdir. Təsəvvüfi yaşantının simvolik təmsilçisi dərviş, təsəvvüf elminin əsası da nəfsi öldürmək və zikrdir. Dərviş keçmişdə həyatın içində var olan bir tipdir. Onlar paltarları kimi dünya malına da dəyər vermir. Nəcib Fazil də pyeslərində bu obraza geniş yer vermişdir. Onun dərviş obrazları bəzən həyatdan götürülmüş şəxslər- Yunus Əmrə, İbrahim Ədhəm kimi şəxsiyyətlərdir.

Nəcib Fazilin Yunus Əmrəyə qarşı marağı çox əvvəldən var idi və onun “Yunus Əmrə” adlı şeiri 1932-ci ildə yazılmışdır. Həmin şeirin son misralarında sənətkar belə deyir:

Bırakmam, tutmuşum artık yakandan,

Medet ey şairim, Yunusum medet! (2, s. 383)

“Yunus Əmrə” pyesi daşın üzərində oturub qaval çalan çobanla dərvişin söhbətiylə başlayır. Dünyanın necə bir yerə çevirildiyi təsvir olunur. “İndiki dünyada insan bir-birini yeyən canavar”a dönüşmüşdür. Bununla o dövrdəki monqol yürüşlərinə işarə edilir. Onlar keçdikləri hər yeri qana boyamışdılar. Bütün bu olanlar bir dərvişin dili ilə ifadə olunduğu zaman altında cins bir at, geyimindən bəyzadə olduğu bilinən bir gənc onlara yaxınlaşır. Qırmızı ipək şalvarlı, bəyaz ipək qaftanlı gənc Yunus idi. O da ailəsiylə birgə monqollardan qaçdığını, monqolların yolda anasını, atasını, qardaşlarını gözünün önündə öldürdüyünü deyir. İndi yollara düşmüşdür. Məzarlığı olmayan bir kənd, ölümün olmadığı bir diyar aramaqdır. Dərvişlə arasında keçən söhbətdə dərviş ona “sən məndən daha çox dərvişə bənzəyirsən” deyərək, ölümsüzlüyü tapmaq üçün içinə qayıtmasını, onu içində axtarmasını söyləyir.

İkinci səhnədə Yunus ölümün bilinmədiyi Ərənlər kəndindədir. Burada ölüm yoxdur, gəliş və gediş vardır. Kəndin sakini ilə danışan Yunus öyrənir ki, burda insanlar ölmür. Dağın arxasından səs gəlir, o səs kimi çağırırsa o, əlindəki işi də qoyub, heç kimlə halallaşmadan o səsin gəldiyi yerə gedir və bir daha qayıtmır. Buna görə də burada hər kəs hər an çağırılmağa hazır yaşayır və heç kim heç kimin haqqını yemir. Gedənlər isə deyilənlərə görə dağın arxasındakı mağaradan göyə çıxırlar. Yunus bunları eşidincə ölümün bilinmədiyi bu yerdə qalmaq istəyir. Ancaq onu qəbul etmirlər, getmək üçün yol da göstərmirlər. Tam da bu zaman aydınlıq havada göy gurultusu eşidilir və məchul bir səs “Yunus, gəl, başı sarğılı Yunus bəy, gəl” deyərək onu çağırır. Yunus bu heybətli səsin təsiri ilə düşünmədən o istiqamətə doğru getməyə başlayır.

Üçüncü hissədə Yunus qeybdən gələn bir səslə danışır. Səs ona dörd sual verir. Şeirlər vasitəsiylə bu suallara cavab verən Yunus bütün maneələrdən keçir və ən sonda ona mürşidini tapmağı söylənilir: “Artıq yeri, mürşidini tap!”(2, s. 31)

Bundan sonra Yunusu Tapdıq Babanın qapısında, başını yerə qoymuş dərviş olaraq görürük. Bu arada Tapdıq Baba qapıya çıxır, onun kim olduğunu soruşur və onu tanımaq istəyir. Tapdıq Baba onu görmədən tanıyır, yuxuda gördüyü kimi olduğunu deyir. Yunus da ona onu bilmədən gördüyünü deyir. O da Tapdıq Babaya başına gələnləri danışır. Yunus yolunu, onu tapmaq üçün çox əziyyət çəkmişdir. Bəyzadəyə kəsib kəndli olmuşdur. İçinə çəkilmiş, Ərənlər kəndinə gəlmiş, buradan onu çağırən səsə gəlmişdir. Burada məlum olur ki, dağın arxasından gələn səs, çağırən səs Tapdıqın səsidir. Yunus bunun onun səsi olduğunu deyir. Tapdıq Baba ondan qarşısına çıxan maneələrin nə olduğunu soruşur. Yunus isə həmin dörd əngəlin ölüm, visal-i sufi, eşq və mürşid olduğunu deyir. Tapdıq Baba indi bu qapıdan nə gözlədiyini Yunusdan soruşduğu zaman o, ölümsüzlüyü, gerçək həyatı axtardığını deyir. Ancaq bu yol rahat yol deyildir. Tapdıq babanın dili ilə bu “sərin suda qaynamaq”, qabda kəllə daşımaqdir. Yunus buna razı olub “daşıyaram” dedikdə Tapdıq baba ondan dərviş qiyafəsinə girməyi və çilə doldurmasını istəyir. Yunus artıq “zəhərlə bişən aş” yeməyə könüllü olmuş, çiləyə soyunmuşdur. Çilə ruh təmizliyinə ərmək üçün girişilən bir pəhriz və məhrumiyyət dönməsidir. Çilədəki ən başlıca məqsədlərdən biri də nəfsin nəzarət altına alınmasıdır. Bu səbəblə də Yunus ilk öncə nəfs imtahanı ilə sınıxılır:

Ne diyeyim, neyleyeyim,
Nefs elinden, hırs elinden?
Derdimi kime söyleyeyim,
Nefs elinden, hırs elinden...(3, s. 43)

Nəfsi haqqında belə fikirlər səsləndirərkən birdən qapısı döyülür. Yunus gələnin kim olduğunu soruşur. O da cavabında Tapdıq Babanın qızı Fatma olduğunu deyir. Yunus ona qapını açan zaman qara geyimli biriylə qarşılaşır. Bu, onun nəfsi idi. Nəfs Yunusu yoldan çıxarmaq üçün cürbəcür vədlər verərək onu bu yoldan döndərmək istəyir. Yunusa bütün dünya nemətlərini təklif edir, bu sevdadan vaz keçməsinə istəyir. Onun təkliflərini qəbul etməyən Yunus nəfsinin üzərinə atılıb onu boğmağa çalışır. Yunus onu qol gücüylə məğlub edə bilmədiyi zaman kəlməyi-tövhidlə (La İlahə İllallah) özündən uzaqlaşdırır.

Bu zəfərdən sonra Tapdıq Baba gələrək onu çilədən çıxarır və qızını da ona verdiyini deyir. Yunusa nəfsini öldürməsinə deyil, imana gətirməyə çalışmasını, Allahın bəndəni onu məğlub etmək üçün yaratdığını söyləyir. Yunus uzun müddət Fatmaya yaxınlaşmayınca Tapdıq Baba dostu gedişin əmrləri üsuluna görə yerinə yetirməklə olacağını, qadının da Allaha çatma vəsilələrindən biri olduğunu, buna görə də özünü məhrum edərək deyil, malik olduğu halda məhrum bilərək ola biləcəyini, bunun İslamın sirlərindən olduğunu deyir.

Bundan sonrakı hadisələrdə Yunus əlli beş yaşında təsvir olunur. Onun ikinci çiləsi, yetkinləşmə yolunda etməsi gərəkən ikinci iş təkkəyə odun daşımaqdir. Bu onun çilədən sonrakı xidmət mərhələsi idi. Çünki təsəvvüfdə xəlvət qədər xidmət də vacibdir. Yunus bu işi səsini belə çıxarmadan illərlə görür. Hər gün təkkəyə odun daşıyır. Aradan illər keçir. Artıq Tapdıq Baba da yaşlanmışdır. Bir gün onlar evin qapısının qabağında otururlar. Tapdıq Baba artıq qocaldığından, burdan getmə zamanının gəldiyindən danışır. Yunus ona şeirlər oxuyur. Burada verilmiş şeirlər də mesaj yüklü şeirlər idi. Şeyxi ondan eşqi düşünməsinə, onu düşünüb söyləməsinə istəyir. O da “Eşqin aldı məndən məni” misrası ilə başlayan şeirini söyləyir:

Aşkın aldı benden beni,
Bana seni gerek seni!(3, s.67)

Tapdıq Baba Yunusdan otuz il boyunca dərğaha daşdığı odunlardan istəyir. Yunus da odunlardan birini ona uzadır. Bu odunların hamısı dümdüz idi. Bundan sonra Tapdıq Baba Yunusa bişdiyini, hazır olduğunu söyləyir. Tek bir şey qalmışdır. O da əsasını göyə atmaq və Yunusun onu tapacağı günə qədər gözləmək. Sonrakı səhnə şeirlər söyləyib gəzən Yunusun qazı qarşısına çıxmağıdır. Yunusun söylədikləri ordakılar üçün anlaşılmaz, zahirən təhqir və şəriətə zidd qəbul olunurdu. Bunun üçün zindana atılacağı zaman əsa ortaya çıxır və Yunusun ərməşliyi, vəli olduğu qəbul edilir.

Bir qədər sonra sonra Yunusun yanına bir çapar gəlir. Bu, sultandan xəbər gətirən çapar idi. Ölkənin sultanı onu yanına çağırır, tax-tac vəd etsə də, Yunus bunu qəbul etmir, elçiyə belə cavab

verir: "Sultanına de ki, Yunusu Sultanların Sultanı istəyir. Dörd müsəlmanın daşıyacağı taxt-i rəvanı da tabutluqda gözləyir." (3, s. 88)

Canım kurban olsun senin yoluna!

Adı güzel, kendi güzel M.....!

Şəfaət eyle bu kemter kuluna!

Adı güzel kendi güzel M.....! (3, s. 88)

Nəcib Fazil pyesdə Yunus Əmrəni tarixi şəxsiyyət kimi təsvir etmişdir. Bu da onu daha çox Yunus Əmrə o real tarixi fonda əks etdirməyə sövq etmişdir. Yunus obrazını fərqli aspektlərdən qələmə almamışdır. Lakin ilk pərdədəki nonqol istilalarından qaçıb gələn bir gənc olması və Ərənlər kəndinə getməsi səhnələri bilinən hekayənin xaricinə çıxan hissələridir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Akı N. Çağdaş türk tiyatrosuna toplu baxış. Ankara. Atatürk universiteti yayınları. 1923-1967. 400 s.
2. Kısakürek N F. Çile. İstanbul. Büyük Doğu Yayınları. 1962. 525 s.
3. Kısakürek N F. Yunus Emre. İstanbul. Büyük Doğu Yayınları. 1969. 89 s.
4. Şen C. Necip Fazıl Kısakürek'in tiyatroları üzerine bir inceleme. Doktora tezi. Bartın 2017, 340 s.
5. Törenek M. Necip Fazıl Kısakürek'in tasavvufu oyunları. A Ü. Türkiyyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. №56. 2016. 20 s.

XÜLASƏ

Başdan sona sufi ideyalarla işlənən bu əsərin hər yerində təsəvvüflə bağlı görüşlərə rast gəlmək mümkündür. Ən başından Yunusun tərkı dünyalığa qapılıb, bu dünyada ölümsüzlüyü axtarması, bu yolda sınaqlara çəkilməsi, mürid-mürşid məsələsi, şəriət-təriqət, çilə çəkmə, nəfslə sınağa çəkilməsi, ona qalib gəlməsi, həqiqi eşqi tapması və könlünü Allaha bağlaması-bunların hamısı Nəcib Fazilin şeirlərindən tutmuş nəsr əsərlərinə qədər yaratdıqlarında verilən idealar idi.

Nəcib Fazilin sufi ideyalarını işlədiyi başqa pyesləri də mövcuddur. Ancaq "Yunus Əmrə" pyesinin məzmunu, ideyası digərlərindən tamamilə fərqlidir. Burada Nəcib Fazilin təsəvvüflə bağlı fikirlərini tam olaraq qavramaq olur. Məsələn "Taxta ev", "Bir adam yaratmaq" pyeslərində səthi verilən təsəvvüfi ideya "Yunus Əmrə" pyesinin mərkəzində dayanır.

Açar sözlər: Nəcib Fazil Kısakürek, teatr, pyes, Yunus Əmrə, Tapdıq Baba, nəfs, dərgah

Rəyçi: dos.K.N.Nəcəfova